

MELA MEHMÛD AN JÎ *HEMÎDÎ*: ŞA'İRÊ BERÎ MELAYÊ CİZİRÎ Û YEKEM MULEMME'A KURDÎ (Mela Mehmûd Or *Hemîdî*: The Poet Before Melayê Cizîrî And The Writer Of The First Mulemme')

Tehsîn İbrahîm DOSKÎ¹ - M. Zahir ERTEKİN²

PUXTE

Wekî ku ji sernavê jî eşkere dibe, du diyardeyên nû, dê cih bigirin di vê nivîsarê da. Yek jê, bi dîtina mulemme'a Mela Mehmûd (Hemîdî) keşîfbûna şa'îrekî berî Melayê Cizîrî ye, yanî, berî Melayê Cizîrî, şairên kurmanc hebûn. Eger Elî Herîrî hevçaxê Melayê Cizîrî be, vêca destpêka edebiyata kurdî kurmançî ya klasîk bi dîtina helbesta Hemîdî tê guherîn. Ya din, guherîna tarîxa nivîsîna mulemme'a kurdî ye, wate; beriya Ehmedê Xanî ji sed salî zêdetir mulemme'a çar zimanî ya bi kurdî-kurmançî hatiye nivîsîn. Ev nivîsar li dor hin boçûn û angaşên halbestkar û helbestkariya kurmançî ya klasîk ya berî Melayê Cizîrî dizivire. Herwiha li ser mulleme'a Hemîdî -ku destpêka mulemme'a kurdî-kurmançî ye- û şa'îrê wê radiweste. Berî ku mijar bê ser Hemîdî û mulemme'a wî destpêkeke kurt bo mijarê dê bihê pêşkeşkirin. Piştî wê derketina mulemme'an û pêdiviya wan bo şairan, mulemme' li nav şairên kurd û psîkolojiya nivîsîna mulemme'an dê were nixandin.

Peyvên Sereke: Destpêka Edebiyata Kurdî, Mulemme', Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Mela Mehmûd (Hemîdî).

ABSTRACT

As it is obviously understood from the title there are two new topics to be dealt within this article, the first of which is about a new discovery of a poet, namely Mela Mehmûd (Hemîdî), who has lived before Melayê Cizîrî

1 Lêkoler

2 Doç. Dr. Zanîngeha Bingöl, Fakulteya Fen Edebiyatê, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî (zahiretekin@hotmail.com).

(Nîşanî), owing to a *mulemme'* (a poem consisting of at least two languages) written by him which means that there used to be Kurdish poets before Melayê Cizîrî. If Elî Herîrî is accepted as a contemporary with Melayê Cizîrî, then Hemîdî's poem should be regarded as the beginning point of the classical Kurmanji dialect of Kurdish. The latter is about the change in the date of the first written *mulemme'* which means that there were *mulemme'*s written in Kurmanji Kurdish a century before Ehmedê Xanî. This article covers certain viewpoints and arguments about the poetry and poets before Melayê Cizîrî. It also refers to the first *mulemme'* written in Kurmanji Kurdish and to its poet Hemîdî. There is an introductory section which includes some background knowledge before giving details about *mulemme'* and Hemîdî. In the second section the reader is informed about the emergence of *mulemme'*, the reasons why Kurdish writers needed to use it, its position among Kurdish poets and the mood that produced it.

Keywords: The Beginning of Kurdish Literature, Mulemme', Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Mela Mehmûd (Hemîdî)

DESTPÊK

Ji bo edebiyata kurdî ya klasîk du unsûrên bingehîn hene. Yek ji wan destpêka wê ye. Li gorî her lehçeyêke kurdî destpêkeke têkûz mijareke girîng e. Lêgerîn di vê biwarê da berdewam in. Ya duyem jî li gor serdeman dabeşkirina edebiyatê ye. Divê ev herdu diyarde ronî bibin, ta di nava vê edebiyatê da guman nemînin û lêkolera bi hêsanî bikaribin li ser naveroka wê xebatan bikin.

Destpêkeke teqez bo Edebiyata kurdî ya klasîk ta îro nehatiye selmandin. Roj bi roj berhemên nû derdikevin û lêkolera bi çavekî tarîxî jî li wan berhemên dinîhêrin, ka gelo bo destpêka edebiyata kurdî tiştêkî nû heye yan na. Bi rastî dîtina materyalên nû yên vê biwarê, kelecaneke jî dide meriv. Bidestxistina berhemên nû bo diyarkirina sînorên vê edebiyatê jî pir girîng in. Bi dîtina her berhemekê, helbestekê hetta malikekê, hem kewara edebiyata kurdî ya klasîk tê dagirtin hem jî bo dûvçûn û biryarên rêkûpêk, fersend dikevina destê me. Lê her çawa be, gotina dawî ango biryara zexim heta niha nehatiye dayîn û bi re'ya me bo biryarên teqez hê jî zû ye. Loma tiştên ku dikevina ber destên lêkolera, eger tiştên pir nû bin û qabilî dîrokguherîna bin, wê çaxê meriv dikare bêje *'li gorî tesbîtên me, heta niha ya herî kevn ev e. Yan; berî vêya heta niha tu helbest, dîwan, mesnewî... nehatiye dîtin. Yan; heta ku yeke kevintir were dîtin divê ev weke ya pêşîn ango weke destpêk were pejirandin û h.w.d.'* Divê jî bo îhtiyadê şerhek were danîn. Loma çawa ku tê zanîn, qada edebiyata kurdî ya klasîk, ji layê alav û pirlêhçeyî û erdnîgariyê va belawela ye. Loma xebatên vê qadê hem hêdî dimeşin û hem jî bi zehmetî berdewam dibin.

Tevî ku hin lêkoler, edebiyata kurdî, li gor sedsalan dabeşî serdeman dikin jî, hêja ye ku meriv bipirse ka gelo krîterên vê dabeşiyê çi ne? Ew berhemên ku weke klasîk tên binavkirin, ka gelo bi rastî jî klasîk in an na? Edebiyata klasîk a kurdî, bi muslimbûna kurdan dest pê dike yan na?³ Bivênevê ev pirs, hemû muhtacê bersivan in. Bi derbasbûna demê, bi dîtina belgeyên nû re û bi xabetên zanistî yên vê qadê re, pêderpey wê ev pirsên jor bersivên xwe bi dest bixin.

Di rastiye da nivîsara me, mijara du gotaran di xwe da dihewîne. Ji ber ku herdu mijar pihêt bi hev va girêdayî ne, me herdu di gotarekê da civand. Herdu mijar jî bi dîtina helbesteke nû ya kurmancî re 'eleqedar e. Ango dîtina helbesta *Hemîdî* bi kevinbûna xwe, dikare destpêka dîroka edebiyata kurdî biguherîne. Heman helbest ji ber ku ji aliyê şiklî va mulemme'e, guherîneke din jî di vê cureyê da pêk tîne.⁴ Loma destpêkeke nû bo edebiyata klasîk a kurdî û bo mulemme' û medhîyeyên kurdî bi hev ra ketin nava vê gotarê. Ji ber vê yekê em ê li ser du beşên bingehîn gotarê dabeş bikin û binbeşên wan jî li gorî vê dabeşkirinê parve bikin.

Gotara me li ser berawirdiya mulemme'an, kalîteya wan, bandora wan, hûrgiliyên taybetiyên wan nasekine. Gotara me bi peydabûna helbesteke nû û tarîxkevin, angaşt dike ku destpêka edebiyata kurdî ber bi guherînekê va diçe û herwiha mulemme'a kurdî jî guherîneke balkêş bi dest dixê. Helbet ev angaşt bi peydabûna hin keşkol, dîwan û mecmu'eyên kurdî yên nû dikare bê guherîn û şî'rên hîn kevintir bê bi dest xistin. Di vî warî da xebatên lêkoleran berdewam in.

1. HEMÎDÎ Û DESTPÊKEKE NÛ BO EDEBIYATA KURDÎ YA KLASÎK

1.1. Destpêka Şitlên Şî'ra Kurmancî û Nêvenga Hevotina Şa'îrên Klasîk

Şî'ra klasîk a kurdî şî'ra çand, bawerî û zanîne ye. Ev tradîsyon encama daneheveke mezin e. Şa'îrên vê kevneşopîyê berî ku dest bi nivîsîna şî'rê bikin, fêrî vê tradîsyonê dibin, şa'îrên berî xwe dixwînin. Ji danehev û mehsûlên berî xwe qenc haydar dibin û wekî hewesekê na, bes karekî cidî dest bi nivîsîna dikin. Helbet fêrbûna 'erebî û farisî jî ji bo şa'îrên kurdî karekî girîng e û ev hînbûna van zimanan jî parçeyek ji pedagojiya vê tradîsyonê ye. Şa'îrên vê tradîsyonê di perwerdeya şa'irtiyê da, bi xwendin, têgihîştin û jiberkirina helbestên berî xwe dest bi kar dikirin.⁵ Piştî van karan, şa'îran dest bi reşbelekên xwe dikirin. Helbet di vê êwrê da heweskar û helbestkar ji hev diqetiyên. Ên ku ji bo hewesekê dest bi şî'ran dikirin, di demeke kurt da jê dûr diketin. Yên ku berdewam diki-

3 Ayhan Meretowar, "Sînorên Edebiyata Kurdî Ya Klasîk", *Nûpelda*, Wan 2015, j. 20, r. 48.

4 Hem di cûreyên nezmê da û hem di teşeyên nezmê da: lewra ev helbesta Hemîdî, hem mulemme'e û hem medhîye ye.

5 Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, r. 413.

rin, pêşve diçûn û şarezatiya wan berbelav dibû. Meriv dikare bibêje îro jî rewşa helbestkarîyê ‘eynî ye.

Vêca dema ku em behsa despêka şî’ra kurmancî dikin; ‘ka ji bo cara yekem kengî û li ku hatîye nivîsîn’ dipirsin û sohbet tê ser nîfşê yekem ê wan şa’irên kurmancî ên ku berhemên wan gihîştine me. Ew jî nîfşê ‘Elîyê Herîrî û Melayê Cizîrî û Feqîyê Teyran e. Ev hersê şa’ir jî şareza ne di honandina helbestên xwe de û gelek serkeftî ne. Vêca pîrsek tete heşê meriv: ‘Gelo tiştêkî ber’eql e roja ku şî’ra kurmancî peyda bû ew li wê asta bilind be ya ku şî’ra Mela xwe pê gihandîye?

Di bersîvê da gelek caran em dibêjin, pêdivî heye berî peydabûna vê nîfşa mezin a şa’iran, hinek şa’irên din hebin, şî’r bi kurmancî nivîsîbin û şî’ra wan hêdî hêdî werar kiribe heta gihandibe vê pileya bilind a em li nik Melayê Cizîrî û serdema wî dibînîn û ev gotina nezerî/teorîk a em dibêjin hinek caran bi rengêkî ‘emelî/pratik jî delîl li ser peyda dibin, jêderên dîrokî car car hinek navan didine me em pê dizanîn ku rastîyek bo vê gotina me ya borî heye. Belê berî helbestvanên serdema Melayê Cizîrî jî helbestvanên kurmancî nûs hebûne, şî’r û dîwan bi kurdî nivîsîne, eger çi heta niha tu berhemê wan negehiştibe me jî.

Wek nimûne di berhema Şerefîxanê Bidlîsî da dibînîn dema ew behsa Mîr Ye’qûbê Begê kurê Mihemed Begê Zerqî yan Zerkî dike, dibêje: “Wî selîqeyeka ‘ecêb di vehandina şî’ran da hebû û wî komek şî’r di babetê tewhîdê de nivîsandîye. Pirên şî’rên wî bi kurdî ne, heta dîwaneke wî heye.” Ev mîr hevçaxê sultanê Osmanî Silêmanê Qanûnî bû û ew di sala 1542an da, li şûna birayê xwe Şahqulî bûye hakimê Zerqê li devera Mêrdînê û nêzîkî 25 salan hukum kiriye. Paşê, wî kurê xwe Dûman li cihê xwe danîye û piştî hingê bi sê salan, yanî li dora salên 1569an wefat kiriye.⁶

Di hinek cihên dî de jî Şerefîxanê Bidlîsî îşaretê dide li sedsala şanzdehan û belkî berî hingê jî, hinek şa’ir hebûn şî’rên xwe bi zimanê xelkê vedihonandin û xelkê şî’rên wan ji ber dikirin û li hilkeftinan digotin. Yanî guman tê de nîne ku berî nîfşa Melayê Cizîrî şa’ir hebûne ku şî’rên xwe bi kurmancî nivîsîne. Lê mixabin çu berhemên vê qonaxê hêj negehiştîye me. Loma herdem me digot: “Em nizanin kanê rojek dê were ku em hinek ji wan berhemên bibînin? Belê bizav û duwîçûn û lêkolînên vekolerên me yê berdewam û dîtina wan bo hinek keşkol û destnivîsên kevn ên hêj di pirtûkxaneyên taybet û giştî de veşartî mane û peyda kirina wan bo hinek durr û mirwarîyên pêşîyan, hêvî û umîdê li nik me peyda dike ku dîtina hinek ji wan berhemên behs jê hate kirin, karekî hêsa nîne. Loma em dikarin bo şa’irên me yê kevn û heta niha nehatine zanîn bibêjin; şa’irên qonaxa berze, ango wendabûyî.

6 Şerefîxanê Bidlîsî, *Şerefîname*, (Wergêran Bo ‘Erebî: Mihemed Cemil Rojbiyanî), Çapa 2., Erbil 2001, r. 415-416.

1.2. Şa'îrekî Qonaxa Berze û Serhatiya Peydakirina Şi'ra wî: Mela Mehmûd

Yek ji şa'îrên qonaxa berze ji dîroka edebîyata kurmancî ku heta demeke nêzîk kesî hay jê nebû û kesî nedizanî ku wî berhemeke kurmancî heye, şa'îrê Badînî Mela Mehmûd e. Nasnavê wî yê helbestê *Hemîdî* ye. Derbarê vî nivîskarî da xebatên ku heta niha hatine kirin û tespîtên hatine kirin bi vî awayî ne;

a. Serhatiya peydabûna wî digihîje sala 1998. Wexta ku Prof. Mes'ûd Kitanî⁷ nivîsarek li dor hinek şî'r û şa'îrên kevn di hijmara 6ê da, di kovara Peyv da, ya li Dihokê derdiket belav kir û di nivîsîna xwe da şî'rek ji destnivîseke kevn veguhast û bi wê niyetê belav kir ku ew şî'reke Mela Husênê Bateyî ye. Dema ku Kitanî ev şî'r bi vê niyetê belav kir, li ser hizra wî nebû ku ew şî'r ya şa'îrekî dî ye û gelek berî Bateyî jiyaye, belkî berî nifşê Melayê Cizîrî jî jiyaye û kesê ev çende aşkera kirî Se'îd Dêreşî bû.

b. Se'îd Dêreşî⁸ ew di nivîseke xwe da, di hijmara yekem a kovara Dîrokê da, sala 2013an weşandibû, lêkolîn li ser vê şî'rê kiribû û dabû aşkerakirin ku ev şî'r a şa'îrekî kevn ê Badînî ye, sedsala şazdê zayînî jiyaye û hevçaxê mîrê Amêdiyê yê navdar Sultan Husênê Welî ye û nasnavê wî yê şî'rî Hemîdî ye.

c. Tişt a ku mamoste Se'îd Dêreşî jî bîr kiribû ku destnîşan bike, ev e ku navê vî şa'îrî yê rast Mehmûd e, wekî ew bi xwe di malikeke helbesta xwe da dibêje:

“Mehmûdo xweş tişt e ‘ilm xasme ji bo xelqê mela”

Wekî em dibînin şa'îr di vê malikê da gazî xwe bi xwe dike û dibêje: “Ey Mehmûd, ‘ilm tişteki xweş e bo hemî kesan, bi taybet bo mirovê wekî te mela be.”

Nasixê destnivîsê li pêşiya şî'rê ev gotina farisî nivîsiye, dibêje: “*Der sîfetê dîwanê Sultan Huseyn ez goftarê Hemîdî, yanî: Ji gotina Hemîdî di der heqê sîfetên dîwana Sultan Husênî da*”. Ji vê gotina wî têtê famkîrin ku xwediyê vê şî'rê *Hemîdî* ye û mijara şî'ra wî li dor medh û wesfên koşk û dîwana Sultan Husênî ye.

7 Mes'ûd Kitanî: Navê Mes'ûd Hacî Baba Mistefa Kitanî ye. Di sala 1933an da li Amêdiyê hatiye dunyayê. Di 2017an da wefat kiriye. Ronakbîr, nivîskar, helbestvan û folklorhezê kurd bû. Ji 50 zêdetir berhemên wî hene, derbarê dîrok, wêje, zanistên sirûştî û hwd da. (Bnr: https://ku.wikipedia.org/wiki/Mesûd_Kitanî: (pêgehîn: 01.03.2019.)

8 Se'îd Dêreşî: Di sala 1958an li gundê Dêreşê hatiye dunyayê ku dikeve nav tixubê qezaya Amêdiyê ku Amêdiyê jî di berê da paytexta mîrgeha Badînan bû. Niha jî bajarokê Amêdiyê di tuxubê parêzgeha Dihokê da ye. Ji sala 1995an û vir va li Elmanyayê dijî. Gelek xebat û berhemên wî yên li ser dîrok û edebiyata kurdî hatine weşandin. Bnr. Dîwana Wedaî (Amd. Seîd Dêreşî), Weşanên Nûbihar, Stenbol 2012.

1.3. Sultan Husênê Welî

Sultan Husênê Welî ew sultanê xwedîyê koşka mîrê navdar ê Amêdî ye. Ew di sala 1533yan ê mîladî da piştî mirina bavê xwe Hesên Begê bûye mîrê Amêdiyê û sîh salan heta mirina xwe sala 1573an hukum li devera Badînan kirîye û ji kitêb û jêderên dîrokê xuya dibe ku ev mîrê Badînan kesekî bi hukum bû û li hinek demên hukmê wî ew deverên herêma mîrnişîna wî jî ketibû bin destê wî û belkî ji ber vê çendê bit wî nasnavê sultan wergirtibe. Herwiha diyar e ew mirovekî camêr û dîndar bûye lewra jê re digotin Sultan Husênê Welî. Sultan Husênê Welî gelek karên hêja di demê hukumraniya xwe de kirine û karê wî yê ji hemiya berçavtir avakirin an nûjenkirina Medreseya Quba bû, ya bi sedan salan wek zanîngeheke mezin bû li wê deverê û hijmareke mezin a zana û edîban ders lê xwendîbûn û ders dabûn.⁹

Diyar e, Sultan Husênî koşkeke ava û xweş li Amêdiyê hebûye, gelek zana û edîb û maqûl lê kom dibûn û yek ji wan *Mela Mehmûdê* şa'îr bi xwe bûye û wek wefadariyekê bo vê koşkê û xudanê wê, xwestiye ku şî'rekê di wesfê koşkê da birêse. Ew şî'r jî ev şî'r e ku ev nivîsar li ser wê hatiye avakirin.

Ji naveroka şî'rê tête zanîn ku dema *Hemîdî* ev şî'ra xwe nivîsandîye Sultan Husên hêj li heyatê bûye. Lewra ew, du'ayê bo wî dike ku koşka wî her û her ava bimîne. Lewra me berê jî gotibû ku Sultan Husên di sala 1573 de miribû. Vêca divê em bibêjîn dîroka vehandina vê şî'rê berî vê salê ye. Wate: *Mela Mehmûdê Hemîdî* hevçaxê mîr Ye'qûbê Zerqî bû û berî Melayê Cizîrî bû.

1.4. Şî'ra Mulemme'î ya Hemîdî ji Aliyê Şîkl û Naverokê ve

Ev şî'ra Hemîdî ji aliyê teşeyê ve qesîde ye û di eslê xwe de ji 28 malikan pêk tê. Lê ji ber ku malikeke 'erebî ketîye, li ber destê me 27 malik hene. Ji aliyê ruxsarî ve li ser behra remelê hatiye nivîsandin. Wezna wê bi vî rengî ye: *fa'îlatun/fa'îlatun/fa'îlatun fa'îlun*. Şî'r ji çar zimanan pêk tê: kurdîya kurmancî û tirkîya osmanî, farisî û 'erebî. Xuya ye ku Hemîdî di van her çar zimanan da şareza bûye. Hêjayê gotinê ye, ku piştî *Hemîdî* nêzîkî sed û pêncî salî Ehmedê Xanî jî hatîye û helbestek bi van her çar zimanan vehandîye. Piştî Xanî jî bi taybet li binê bandora Xanî mulemme'ên kurdî hatine nivîsandin.

Ji layê naverokê ve ev şî'r –wekî ku me li jorê behs jê kiribû- li dor saloxetê koşka Sultan Husênê Welî ye û tiştê balkêş ew e ku, şa'îr li cihekî du'ayê bo mîrê Amêdiyê dike ku kurd hemî bo wî bibine silavkêş û li pêş wî rawestin. Ango *Hemîdî* dixwaze ku Kurd hemî bikevine bin xizmeta wî û xwe li ber wî biçemînin.

9 Dîrokvan Dr. 'Îmad 'Ebdusselam Reûfî kitêbek bi zimanê 'erebî li dor jîn û karên Siltan Husênê Welî nivîsiye û ew li sala 2009an li Hewlêrê hatiye weşandin. Di wê kitêbê de ew bi berfirehî behsa vî mîrî û serûberê devera Badînan a li serdema wî dike. (bnr. 'Îmad 'Ebdusselam Reûfî, *Es'-sultan Huseyn el- Welî, Emîr-î Behdînan*, Hewlêr 2009.)

Helbet mijarên helbestê tenê medhê koşka Sultan Hesenê Welî nîne. Hemîdî ji serî heta malika hijdehem behsa bihar û siruştê dike. Herwekî biharîyeyê ye. Malika 19an a texellusê ye. Ango li gorî dabeşîya qesîdeyê ji nesîbê derbasî medhîyeyê dibe. Ev jî tê vê wateyê ku Hemîdî gelek baş hay ji teşeyên nezmê yê berî xwe hebûye û ev pîvanên qesîdeyê bi hostetî di vê helbesta xwe da bi kar anîye. Ji malika 20 heta malika 23 pesnê Sultan Hesenê Welî dide. Ji wî rê duayan dike. Çar malikên dawî dikevin beşa fexrîyeyê ku *Hemîdî* pesnê xwe dide.

Li vê derê divê ku em vê şî'rê hemî li ber çavên xwendevan û lêkolanan daynin. Her çend ev metnê ku me latînîze kir, ji kêmasîyan vala nîne. Lewra me yekser jî destnivîsa resen wernegirtiye. Belkî me ew jî daneya çapkirî ya *Kitanî* û *Dêreşî* wergirtiye û *Dêreşî* bi xwe jî ew jî ya *Kitanî* wergirtiye. Yanî destnivîs ne li cem me ye û ne jî li cem *Dêreşî* hebûye ku em lê bizivirin û cihên berguman tekîd bikin. Di helbestê da malikên kurdî û 'erebî çendekê jî yê osmanî û farisî baştir hatine hûnandin.

2. MULEMME'

2.1. Mulemme' û Destpêka wê

Bêguman dema millet têkelî hev dibin, pir tiştan jî hev werdigirin, pirlayane dikevin bin bandora hev. Ev tiştêkî asayî ye. Kurd piştî misilmanbûnê, jî aliyê çand, huner û aynî ve jî ber ku zimanê dînê îslamê yê resen bû, ketin bin bandora 'erebî. Medreseyên li Kurdistanê vebûn bi vî zimanî meşîyan. Ders û mufredat û materyal ekserî bi 'erebî bûn. Ev jî bû deriyek ku kurd di 'erebî de mahir bibin, bi hezaran cild pirtûkên 'erebî binivîsin, bixwînin û bidin xwendin. Lewra zimanê 'ilm û zanîne ew bû, herwiha zimanê Dînê Îslamê (Qur'an- hedîs) jî 'erebî bû. Ev bandor ne tenê bo kurdan, herwiha bo faris û tirkên jî di heman raddeyê de bû. Farisî jî piştî erebî weke zimanê edeb û helbestê dihate zanîn û ew jî piştî 'erebî weke zimanê duyem di nava zanayanên kurd da belav dibû, gelek edîben kurd bi vî zimanî berhem dianîn wicûdê. Tirkî jî jî ber ku zimanê dewleteke serdest bû ku kurd di nava sînorên wê dewletê da dijîyan, bivênevê dihate elimandin û 'emilandin. Vêca mulemme' qadeke helbestê ye ku şa'îr bi gelek zimanan govenda peyvan digerin.

Mulemme' di ferhengên da di wateya; rewşen kirin, perçeyên xwedî rengên cuda, rengorengo, ajalên li ser çermê wan lekeyên ne ji rengê postê wan heye da ye¹⁰. Wateya wê ya edebî; "helbesta ku bi çend zimanan hatiye nivîsandin" e.¹¹

10 <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D9%85%D9%84%D9%85%D8%B9/> (pêgehîn: 24/06/2019); (<http://www.vajehyab.com/moein/%D9%85%D9%84%D9%85%D8%B9/>) (pêgehîn: 24/06/2019)

11 Salahaddin Bekki, "Aşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mulemma", *I. Uluslararası Aşık Sümmani ve Aşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri*, Birleşik Yayınları, Ankara 2012, r. 485.

Eger şî'r bi şêweya mulemme'ê hatibe nivîsîn û *xezel* be, ji wê re *xezela mulemme'*, bi teşeya *murebbe'* be, *murebbe'a mulemme'* tê gotin.¹² Helbestvanan bi vî şiklî xwestine ku hunera xwe nîşan bidin.¹³ Di vê hunerê da du ziman, sê ziman, çar ziman û hetta 6-7 ziman jî dikare bikeve nava helbestekê.

Wek kevneşopiyeye edebî, di edebiyata milletên misilman da em rastî mulemme'an tîn. Di van cûre helbestan de her komerêzeke helbestê, ji çend zimanên cihê cihê pêk tê. Çawa ku şairên ereb, di yekeyên nezmî yên beytên helbestên xwe yên mulemme'î de, di rêza serê ewil de cih dane zimanê xwe, peyra jî cih dane zimanê din; şairên faris û tirk jî bi vê terzê helbestên xwe hûnane. Îca gava meriv li mulemme'ên kurmançî û kirmançkî dinihêrin, ne bi temamî be jî wan, di rêzên yekeyên nezmî yên helbestên xwe da serê ewil, bi dorê cih daye zimanê erebî, peyra farisî, peyra tirkî û peyra jî wan cih daye zimanê xwe.

Di edebiyata erebî da nimûneyên pêşîn ên vî cureyî, ji layê kesên neereb ve hatine nivîsîn. Paşê hin şairên ereb jî mulemme'ên du zimanî nivîsandine.¹⁴ Li nav farisan ev cure helbest di sedsala 10an da ji layê ebu'l Hesên Şehîd bin Hesên Belxî ve hatiye nivîsandin¹⁵. Ebû Cafer Endabî jî di vê sedsalê da mulleme' nivîsiye. Piştî wan, Se'dî, Mewlana, Hafîz û gelekên din di vê cureyê da hunera xwe nîşan dane.¹⁶ Di edebiyata tirkî da baş nayê zanîn ka ev cure bi kê dest pê dike lê di vê edebiyatê da mulemme' bêtir bi du û sê zimanan (erebi-tirkî-farsi) hatine nivîsîn.¹⁷

Heçî kurdî ye, Ehmedê Xanî heta niha weke dahênerê vê cureya edebiyata kurdî ya klasîk dihate zanîn¹⁸. Lê bi dîtina helbesta Hemîdî ku mijara vê gotarê ye, ev destpêk guherî. Loma ji niha û pê ve mulemme'a kurdî divê bi Hemîdî bê destpêkirin. Piştî Hemîdî jî gelek şairan bi vê cureyê helbest nivîsandine. Bo nimune: Melayê Cizîrî (1567-1640), Ehmedê Xanî (1650-1707), Mela Ehmedê Xasî (1866-1951), Mistefa Begê Kurdî (1782-1859), Nalî (1797-1855), Çapaxûrî (1943-/-), Salim (1800-1866), Şêx Riza Telebanî (1842-1910) û hwd.

12 İskender Pala & Riza Kurtuluş, "Mülemma", DİA, XXXI, Ankara 2006, r. 539.

13 Pala & Kurtuluş, h.m. r. 539.

14 Kadri Yıldırım, Klasik Arap, Fars, Türk ve Kürt Şiirinde Mülemma, *Mülemma* Dergisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin 2013, r. 7.

15 Reza Xebazeha, Berresiyê Tedbîqî yê Xezelhayê Mulemme'ê Camî Ba Xezelhayê Mulemme'ê Se'dî û Hafîz, Fesinameê Texessûsî, Sebke Şonasiyê Nezm û Nesrê Farsî (Beharê Edeb) 'İlmî-Pijûheşî, salê Şeşom, Şomareê Ewwel, Behar 1392, 149-169, r. 150.

16 Cem Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK, Ankara 1983, r. 507.

17 Pala & Kurtuluş, h.m., r. 539.

18 Li vir mebesta me ji dahênera vê cureyê, nivîsandina mulemme'a çar zimanî û hevgirtî ye. Eger na, helbet Melayê Cizîrî beriya Ehmedê Xanî mullem' nivîsiye lê ne bi pergel, ne çarzimanî û ne hevgirtî. Loma weke qenee'eteke giştî Ehmedê Xanî heta niha damezrînerê vê cureyê dihate pejirandin. Bi dîtina helbesta Hemîdî ev rewş hate guhertin.

2.2. Mulemme' li nav Şairên Kurd

Çawa ku tê zanîn –heyf û mixabin- zanayên kurd berhemên xwe piranî bi zimanê zikmakî nenivîsîne. Lê xwe ji wê çêja nivîsina bi zimanê dayikê jî mehrûm nehiştine. Di nava kevnepîşîya berhemdayîna kurdan da, hin helbestvan hene ku tenê bi zimanê xwe nivîsîne. Wek mînak Ehmedê Xanî, Melayê Cizîrî û hwd. Ên bi dudu, sise...zimanan nivîsandine jî hene. Gelek mînakên wan hene. Seyid Eliyê Findikî (1892-1967), Mela Xelîlê Sêrtî (1754-1843), Mela Nûrullahê Kodişkî (1918-2003), Mela Eliyê Baqustanî (1917-2002) û h.w.d. Hin jî hene di helbestekê da çend ziman têkelî hev kirine. Em ji vê ya dawî re mulemme' dibêjin ku wekî hunereke edebî jî wê re telmî¹⁹ jî hatiye gotin.²⁰ Vêca taybetiyên mulleme'ên kurdî hene ku di mulemme'ên zimanên din da tune ne. Bo nimûne mulemme'ên 'ereban û farisan bêtir du zimanî ne ('erebî-farsî). Yên tirkan bêtir sê zimanî ne (erebî-tirkî- farsî). Lê yên kurdî çar- pênc ziman di nav da hene (kurdî-erebî-farsî-tirkî). Zimanê pêncan hin caran dibe lehçeyê kurdî ya dîtir.

Ji ber ku mulemme' nîşaneyê serkeftîbûnê ya bikaranîna zimanan e, di vî warî da em dibînin ku kurd, ji hevdiên xwe bêtir zimanan dizanin û di vê cureyê da bêtir xwedî hêz in. Meriv dikare vê rewşê wiha jî rave bike: Yên serdest zêde hewceyî nedîtine ku zimanê kêmaran fêr bibin, ji xwe pêdiviya wan jî bi vê yekê tunebûye. Lê zimanên serdestan xweber tete hînkirin. Lewra li nexşeya mulemme'an meriv binihêre, faris û ereban pêwistî bi fêrbûna zimanê tirkî nedîtine, tirkan jî qet bala xwe nedaye ku xwe fêrî kurdî bikin. Hem hewcedarî jî bi vê yekê nedîtine. Heta em dikarin bêjin ku şa'îrên kurmancan jî xwe fêrî zazakî nekiriye û bi zazakî nenivîsiye. Lê ev ji bo şa'îrên zaza ne wisa ye. Berovajî şa'îrên kurmancên klasîk, şa'îrên zaza bi kurmancî nivîsîne.²¹

2.3. Psîkolojiya Nivîsîna Mulemme'an

Dema meriv li psîkolojiya nivîsîna mulemma'an binêre du binaxe derdikevin ber çavan. Yek jê helbestvan dixwaze hunera xwe nîşan bide. Zanîna xwe ya pîrzimanî digel hunera şî'rê eşkere bike li nav ehlan. Ev tiştê sirûştî ye bi ya me. Ya duyem, ji bilî zimanê zikmakî têkelkirina zimanekî din li nav helbestê, xwebiçûkdîtinek e û zimanên din hê bêtir mezindîtin e. Di binê vê xwebiçûkdîtinê da, mebesta xwe îspatkirinê xuya dike. Ango şair dixwaze rêyekê, çiyekî ji xwe re terxan bike di nava komeleya şî'ratîyê da. Ev sedema duyem, îro li nav kurdan bêtir berbelav e. Lê ne di mulleme'an da. Lewra ew kurdên ku meşhûrbûn û

19 Taybetiya vê hunerê ev e ku bi taybet di mulemme'ên du zimanî da dema malikên bi zimanê biyanê jî helbestê bê avêtin, helbest wateyek kamil werdigire bigire. (Reza Xebazeha, r 150)

20 Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatu*, Enderur Kitabevi, İstanbul 2013, r. 108. ; Reza Xebazeha, hb. r 150.

21 Ehmed Hilmî Qoxî, *Dîwana Camî' (Helbesta Mela Ehmedê Xasî)*, Îhsan Yayınları, Diyarbakır 2004, r. 145.

navûnîşanê di kurdî da nabînin berê xwe didin zimanên populer. Li vir, divê ev jî bê gotin ku carinan ji bo peyam bêtir bê bihîstin û belavkirin, hin caran siruştî û asayî ye ku bi zimanekî serdest bê nivîsandin. Lê wek 'edet bi her awayî, tevî ku derfeta nivîsîna bi zimanê maderzad hebe û meriv nenivîse, ew psîkolojiya ku me behs jê kir, tekîd dibe. Mixabin di bingeha psîkolojiya mulemme'an da jî ev bêhn hinekî heye. Yan na mesele tenê bi berpêşkirina îstîdada şairtiyê nabe ku bê şerhkirin.

Li aliyekî din, mulleme' bi pîrzimanîbûna xwe dikarin bibin pîrek di navbera zimanan da ku gelê zimancuda bi vî awayî nêzîkî hev bibin. Lê bi ya me, mulemme'ên kurdî ev nêzîkahî nexistine nav gelên din. Heta belkî bandoreke nêzîkahiyê li ser lehçeyên xwe jî nekiriye. Loma ev xweşniyet tenê di teorîyê da dimîne .

2.4. Çarçoveyê Giştî bo Mulemme'ên Kurdî û Mulemme'nûsên Kurd

Em dikarin mulemme'an bi du şiklan dabeş bikin. Yek ji wan mulemme'ên hevgirtî (xurt) ye û ya din mulemme'ên şikestî (sist). Mulemme'ên hevgirtî li gorî pîvanekê hatine nivîsîn. Yanî helbest bi çend zimanan be, di her çarbendiyekê da risteyek ji zimanekî re tête veqetandin. Eger helbest pêncbendî be ev pîvan bo her bendekê tête tetbîqkirin. Ji ber vê qaîdeyê em ji van mulemme'an re dibêjin mulemme'ên hevgirtî. Nimûneyên vê cure mulemme'ê pîr nînin. Herçend ku hêj em di nava gerîn û kolînê da bin jî heta niha şairên ku bi vê terzê mulemme' nivîsandine ev in: Hemîdî²², Melayê Cizîrî (1567-1640), Ehmedê Xanî (1650-1707)²³, Şewqiyê Xanîneseb²⁴, Mele Mihemedê Liceyî²⁵, Mela Ehmedê Xasî, Mela Mehemedê Kavari, Nalî (1800-1856)²⁶, Salim (1805-1869)²⁷, Mistefa Begê Kurdî²⁸ (1812-1850), Şêx Riza Telebanî²⁹ (1837-1910), Kurdî,³⁰ Mele 'Ebdurrehmanê Melakendî (1843-1872)³¹ û hwd. helbet ev listeya dikare hê jî bê dirêjkirin. Ji bo vê cûre mulemme'an çarîna yekem a Ehmedê Xanî wiha ye;

Fate umrî fi hewake ya hebîbî kulle hal

Ahu nalem hem demem şod der firaqet mah û sal

22 Tehsîn İbrahim Doskî, Baxê İrem, Berhema Neçapbûyî, r. 16.

23 Qoxî, hb, r. 99.

24 Abdurrahman Adak, "Şewqiyê Xanî li pey Şopa Ehmedê Xanî: Berawirdkirinek li Ser Mulemme'ên wan ên Çarzimanî", Nûbihar Akademî, h.5, İstanbul 2016, r. 36-37.

25 Mela Mihemedê Liceyî, Dîwana Hadî, (Amd: Tehsîn İbrahim Doskî), Nûbihar, İstanbul 2012.

26 Yıldırım, hg, r. 8.

27 Yıldırım, hg, r. 8.

28 Yıldırım, hg, r. 8.

29 Yıldırım, hg, r. 8.

30 Yıldırım, hg, r. 8.

31 Qoxî, hb, r. 65.

Ger benîm kanim dilersen çokden olmuştur helal
Dîn û ebter bûm ji işqê, min nema eql û kemal³²

Mulemme'ên şikestî ew mulemme'in ku di malikan da, di bendan da ahen-geke têkûz tune. Zimanên ku di van helbestan da hatine bikaranîn li gorî qaydeyên mulemme'ên hevgerî nînin. Bêpergaliyek di dabeşkirina zimanan ên li nav helbestê da heye. Bo nimune; di hinan da sê riste zimanek e, risteya çaran tenê ji zimanekî cuda pêk tê. Di hinan da, ji bilî bendekê, yan malikekê yan risteyekê, ciyên mayî hemû ji zimanekî pêk tên. Di hinan da riste bûye du felqe. Felqeyek ji zimanekî pêk tê felqa din ji zimanekî din. Bi vî rengî gelek şikestin di nava dabeşkirina zimanên vê cure mulemme'ê da hene. Di edebiyata kurdî da em kîjan dîwanê vekin bi vî şiklî helbest hene. Bo nimûne; Melayê Cizîrî³³, Şêx Ehmedê Xanî³⁴, Feqiyê Teyran³⁵, Şêx Ebdurrehmanê Aqtepe³⁶, Hesbî³⁷, Kerbelayî³⁸, Şewqî³⁹, Wedaî⁴⁰, Hadî⁴¹, Dahî, Şêx Ehmedê Feqîr⁴², Baqustanî⁴³, Seyid Eliyê Findikî⁴⁴, Mela Eliyê 'İlmî,⁴⁵ 'Ebdulfettahê Hezroyî⁴⁶ û hwd. Em dikarin bi hêsanî bêjin ku şa'îrên kurd ê klasîk di vê babetê da pir serkeftî ne û ji hêla pîrzimaniya wan da ji ji şairên tirk, ereb û faris dewlemendtir in. Herwiha ji hêla hêjmara helbestên vê cureyê ji -herçend rajeneke teqez li ber destê me tunebe jî- li gorî lêkolînên ku me kirine, kurdî di asteke payebilind da ye. Şêx Ehmedê Feqîr di dîwana xwe da cih daye gelek mulemme'an. Hema hema hemû mulemme'ên wî şikestî ne. Li vê derê em ê ji dîwana wî mînakekê bidin.

32 Qoxî, hb, r. 375-376.

33 Melayê Cizîrî, *Dîwan*, Avesta, İstanbul 2012.

34 Ehmedê Xanî, *Hemû Berhem*, Lîs, Diyarbakır 2008.

35 Feqiyê Teyran, *Dîwana Feqiyê Teyran*, (Amd: Seîd Dêreşî), Lîs, Diyarbakır 2011.

36 Şêx Ebdurrehmanê Aqtepe, *Dîwana Rûhî*, Belkî, Diyarbakır 2013.

37 Şêx Hesbî Aqtepe, *Dîwana Hesbî*, Doz, İstanbul 2009.

38 Şêx Mihemed Kerbelayî, *Dîwana Kerbelayî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul 2002.

39 Abdurrahman Adak, "Şewqiyê Xanî li pey Şopa Ehmedê Xanî: Berawirdkirinek li Ser Mulemme'ên wan ên Çarzimanî", Nûbihar Akademî, h.5, İstanbul 2016.

40 Wedaî, Seîd Dêreşî, *Dîwana Wedaî*, (Amd: Seîd Dêreşî), Nûbihar, İstanbul 2012.

41 Mele Mihemedê Liceyî, *Dîwana Hadî*, (Amd. Tehsîn İbrahim Doskî), Nûbihar, İstanbul 2012.

42 Şêx Ehmedê Feqîr, *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr*, (Metn û Lêkolîn: Hayrullah Acar), Nûbihar, İstanbul 2017.

43 Mela Eliyê Baqustanî, *Dîwana Baqustanî*, (Amd. M. Zahir Ertekin), Soran, Erbil 2017.

44 Seyid Eliyê Findikî, *Dîwan*, Nûbihar, İstanbul 2014.

45 Mela 'Eliy 'İlmî, *Dîwana Mela 'Elî 'İlmî*, (Amd. Nacatê Zivingî), Banga Heq, İstanbul 2012.

46 Mela 'Ebdulfettahê Hezroyî, *Dîwana Fethî*, (Amd. Tehsîn İbrahim Doskî), Nûbihar, İstanbul 2012.

Ji halê heyretê carek
 Nezertû fî meqamatî
 Di dil da eyyisî narek
 Bi batin şubhê mir'atî

Bi batin şewwişîm yek car
 Ji 'işqa dilberê bêçar
 'Uzar rû xunçe û gulzar
 Rumûzun fî mu'emmatî

Rumuz û xemz û rayata
 Ji but û lat û dayata
 Me dî nexmek ji nayata
 Tilismun fî bidayatî

Tilismê nêrgiza nazik
 Di çeşmî dîme î'cazîk
 Ji wî metnî me hindazîk
 Ehabet leysu xabatî

Ehabetnî bi vî rengî
 Bi nexm û şewt û hem dengî
 Ji toxa Farisê bengî
 Ji birca hût û xayatî

Ji birca çiçek û ala
 Binefş û sunbul û xala
 Ji berqa çeşme rûxala
 Selasîl fî bîdayatî

Selasîl silke menzûm in
 Ji berqa şemsê me'lûm in
 Ji enwaran ku me'dûm in
 Bera'tat û 'îbaratî

Bera'tet jî me'anî ne
 Bi tefsîr û mebanî ne
 Şemalat û meyamî ne
 Huwe fî kullî zerratî

Hewa qelbî nezer daye
Ji mir'atê xeber daye
Bi vî rengî semer daye
Şu'a'un fî îşaratî

Şu'a'a derdê min dûr e
Di behre qulzemê kûr e
Ji şewqa şûşeyê nûr e
Ji vê misbah û mişkâtî

Ji misbaha ezel îro
Li 'eşqa wê ez im gîro
Ji xunçeyna me hat bîro
Bî esbabîn we alatî

Bi esbabên sirre'l esma
'Ibaratê bi va nezma
Nezer de 'elleme'l-esma
Li xerrû bîn secdatî

Fexerrû succeden fi'l-hal
Ji şewqa Ehmedê bedhal
Fe ma zaxû bîla îmhal
Ji nexm û şewt û ze'qatî⁴⁷

2.5. Latînîzekirina Helbesta/Mulemme'a Hemîdî

Wacib û lazim li her kes kin ji bo mîrê kubar
Hem senayan hem du'ayan da nemînînin dîn û har

Weqt xoş der 'endelîban nale û efxanedar
Gül açılmış nalî û bülbül figanları birar

Da'îyê ma dewlet ba dewletsera ra wasf-î dar
Bulbulan ra naxme bayed der çemenzarî bihar

Min 'ecîbullahî îinna qed nera bi'l-i'tîbar
Rewzetun ma xuyîret û we's-sirru fîha ma yudar

47 Acar, h.b., r. 226-228.

Peh çi nazik menzil e ji rengê behešta baqî ye
Têk kulîlkêt wê dibişkiftîne daim çar kinar

... ... raye-î bi kez padişahim qesrî kîm
Her taraf çiçekberî ağazları şeker yağar

Baxîban xuld ra rûyest elzamê tamam
Bezmgah şo kî amed minker ez ixtiyar

Hazîhî rewzatu'l 'adnîn fedxuluha faizîn
Eyyûha'l-Îslam û fe'tuwa feskunû darue'l-qerar

Gul şilêl şermende mane ji heyeta pur heybetê
Lew ser û çehvêt xwe têkdan li bin piyan daynane xwar

Gözlerin koyup aşığı dağların zanbakları
Ehl-î îz'anın bulanda bakmak olur bahar

Ser û ber pa istiyade yekdilî da'wa koned
Ya'nî îmî herkes ra yekdîlî ayed li kar

Qaîlun bil'halî 'en şe'ni'l-lezî yercû'n-nîda
Inne men ye'tî'l 'ula ma male 'enha bi'xtiyar

Sorgul û zergul bi de'wa ne li nîva çîmenê
Êk dibêt mehbûb ez im ya dî dibê ji 'işqême jar

Sünbül ile tutiya açık kurmuşlar dilleri
Kim biz hem tutiya vü kim biz hem zülf-i yar

Resm-î xidmetkarî amûz û be etraf-i çemen
Nîrgis şurîde kamed çar çeşm ez her kenar⁴⁸

Asemîn wek asûman tên serkuzot û bergirî
Batiyê xêrxwaz nebîtin daîma bît tazîdar

Harmanın xuşları her birisi Bexdadî dır
Şuvişler haliyle kimi bunda daden hatmi dar

48 Malikeka 'erebî li vê derê ketiye.

Tuxî şahî û qerenfil qehweî û şebubha
Manî der bitxane-î çîn kî keşîd în yadigar

Nadete'l-tubî fe tubî eyyûhe'l muste'mîlûn
Fî zîlalî kullî e'malîn bi i'zz û iftîxar

Ya Rebbî daîm mubarek bin li we dîwan û text
Cumleyê Kurmanc silavkêş bin bi pêş geştî xedar⁴⁹

'Adl û dadın taht û diwanın mubarek olalar
Zerrece olmaya gamdan koynunuzda bir gubar

Kaînat hest tarem sakinat-î şerq û xerb
Cumle-î ba tû ra ya Rab mubarek badîdar

Bareke'l-barî lekum eywanekum muddeî'z-zaman
Qed eradellahû fî exlaqîkum ne'te'l-weqar

Mehmudo xweş tişt e 'ilm xasma ji bo xelqê mela
Me divê mîzan di heybet wa l' bû eniya şehsuwar

Fazlınız ey Hemîdî 'ilm ile yetişen yoqdur
Eyleyem 'alem içinde almak olur namîdar

Der nucûm û hikmet û 'ilm-î meanî ta be şer'
Ey Hemîdî gerçi serraf û mihenk der pîşîdar

Edde'î bi'l-'ilm û fedlen men yusemma bi'l-Hemîd
Eyne men ye'tî mucîben bahîsen bi'l-îqtîdar

ENCAM

Bi peydabûna helbesta Mela Mehmûd (Hemîdî) destpêkeke nû ji bo edebiyata kurdî-kurmancî ya klasîk hate der. Ji ber ku berê bi Elî Herîrî dihate destpêkirin. Herçend li ser Elî Herîrî çu tarîxên teqez nebin jî, Ehemedê Xanî di Mem û Zîna xwe de behsa sê şairên kurd ên berî xwe dike ku yek ji wan jî Elî Herîrî ye. Ev jî qene'eta me dîtewisîne ku Herîrî hevçaxê Cizîrî û Feqî be. Eger wisa be Hemîdî vê gavê despêka edebiyata kurdî-kurmancî ye.

49 Mumkun e ku di eslê xwe da "pêşkêşî xedar" be.

Berî Hemîdî mulemme'ên 'erebî, farsî û tirkî bi du-sê zimanan dihatin nivîsandin. Nûnerê vê demajoyê jî Hemîdî ye. Lewra bi dîtina vê helbestê dahênerê mulemme'a kurdî heta ku mulemme'eke berya Hemîdî were dîtin divê Hemîdî were pejirandin.

Heta niha li gor daneyên ber destê me, destpêka helbestên mulemme'î, bi Melayê Cizîrî bû; bes piştî vê xebatê em pê serwest bûn ku berî Cizîrî, şairekî bi navê Hemîdî jî helbesta mulemme'î nivîsiye. Di pey Cizîrî, Xanî û Bateyî da hejmareke baş şairên kurmanç û kirmanc ev tradîsyon berdewam kirine.

Ferqa di navbera mulemme'a Hemîdî û Xanî jî ev e; Mulemme'a Xanî çargoşe ye, ji bendan pêk tê û her bendek jî çar risteyan pêk tê û her risteyek zimanek e. Lê ya Hemîdî jî malikan pêk tê. Her malîkek jî zimanekî pêk tê.

Ji ber ku Mulemme'a Hemîdî pesnê sultanekî û koşka wî dide, ev helbest mijara patronajê dixê bîra me. Lewra îhtîmal heye ku Hemîdî şa'îrê serayê be. Bi vî awayî jî divê xebatên berfireh li ser wî û serdema wî bihin kirin.

Ji ber ku ev şî'ra Hemîdî pesnê sultanekî dide, wek cûreyê helbestê dikeve nava medhiyeyan. Ev jî eşkera dike ku destpeka medhiyeya kurdî jî bi Hemîdî destpê dike.

Çendîn ji bo mulemme'an sînorek bo hêjmara malîk an çarînan tunebe jî, heta vê gavê bi 28 malîkan dirêjtirîn mulemme'a kurdî jî ya *Hemîdî* ye.

Ji bo me nediyar e ka gelo Xanî hay ji Hemîdî hebûya yan na. Lê ji ber ku herduyan jî mulemme'a xwe bi çar zimanan hûnandiye, îhtîmal heye ku Xanî hay ji Hemîdî hebe û hinek yan hemû helbestên Hemîdî bi bi dest xisitbin û xwendibin. Lewra her çar zimanên wan jî eynî ne.

Bi dîtina vê şî'rê careke din rola keşkol, mecmu'e û pirtûkxaneyên taybet derkete holê. Di vî warî de divê kurd bêtir 'eleqedar bin û lêkoler jî divê xebatên xwe yêrê vî qadê bilindir bikin.

ÇAVKANÎ

Adak, Abdurrahman (2016), "Şewqiyê Xanî li pey Şopa Ehmedê Xanî: Berawirdkirinek li Ser Mulemme'ên wan ên Çarzimanî", Nûbihar Akademî, h.5, İstanbul.

Akûn, Ömer Faruk (2001), "Divan Edebiyatı" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul.

Bekki, Salahaddin (2012), "Aşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mulemma", I. Uluslararası Aşık Sümmani ve Aşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri, Birleşik Yayınları, Ankara.

Dilçin, Cem (1983), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK, Ankara.

Doskî, Tehsîn İbrahim (?) Baxê İrem, Berhema Neçapbûyî. ?

- Ehmed Hilmî Qoxî (2004), *Dîwana Camî' (Helbesta Mela Ehmedê Xasî)*, İhsan Yayınları, Diyarbakır.
- Ehmedê Xanî (2008), *Hemû Berhem*, Lîs, Diyarbakır.
- Feqiyê Teyran (2011), *Dîwana Feqiyê Teyran*, (Amd: Seîd Dêreşî), Lîs, Diyarbakır.
- Mela 'Ebdulfettahê Hezroyî (2012), *Dîwana Fethî*, (Amd. Tehsîn İbrahim Doskî), Nûbihar, İstanbul.
- Mela 'Eliyî 'İlmî (2012), *Dîwana Mela 'Elî 'İlmî*, (Amd. Nacatê Zivingî), Banga Heq, İstanbul.
- Mela Eliyê Baqustanî (2017), *Dîwana Baqustanî*, (Amd. M. Zahir Ertekin), Soran, Erbil.
- Mela Mihemedê Liceyî (2012), *Dîwana Hadî*, (Amd: Tehsîn İbrahim Doskî), Nûbihar, İstanbul.
- Melayê Cizîrî (2012), *Dîwan*, Avesta, İstanbul.
- Mele Mihemedê Liceyî (2012), *Dîwana Hadî*, (Amd. Tehsîn İbrahim Doskî), Nûbihar, İstanbul.
- Meretowar, Ayhan (2015), "Sînorên Edebiyata Kurdî Ya Klasîk", Kovara Nûpelda, H. 20, Wan.
- Pala, İskender & Kurtuluş, Rıza (2006), "Mülemma", DİA, XXXI, Ankara.
- Seyid Eliyê Findikî (2014), *Dîwan*, Nûbihar, İstanbul.
- Şerefexanê Bedlisî, (2001), *Şerefname*, (Wergêran Bo 'Erebî: Mihemed Cemîl Rojbiyanî), çapa 2., Erbil.
- Şêx Ehmedê Feqîr (2017), *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr*, (Metn û Lêkolîn: Hayrullah Acar), Nûbihar, İstanbul.
- Şêx Evdirehmanê Axtepî (2013), *Dîwana Rûhî*, Belkî, Diyarbakır.
- Şêx Hesîb Axtepî (2009), *Dîwana Hesbî*, Doz, İstanbul.
- Şêx Mihemed Kerbelayî (2002), *Dîwana Kerbelayî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul.
- Reza, Xebazeha, (1392), "Berresîyê Tedbîqî yê Xezelhayê Mulemme'ê Camî Ba Xezelhayê Mulemme'ê Se'dî û Hafîz", Fesinameê Texessûsî, Sebke Şonasîyê Nezm û Nesrê Farsî (Beharê Edeb) 'İlmî-Pijûheşî.
- Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, Enderur Kitabevi, İstanbul.
- Wedâî, (2012), *Dîwana Wedâî*, (Amd: Seîd Dêreşî), Nûbihar, İstanbul.
- Yıldırım, Kadri (2013), "Klasik Arap, Fars, Türk ve Kürt Şiirinde Mulemma", Mulemma Dergisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin.

ÇAVKANIYÊN DIJÎTAL

https://ku.wikipedia.org/wiki/Mesûd_Kitanî: (pêgehîn: 01.03.2019.) <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D9%85%D9%84%D9%85%D8%B9/> (pêgehîn: 24/06/2019)

<http://www.vajehyab.com/moein/%D9%85%D9%84%D9%85%D8%B9/>(pêgehîn: 24/06/2019)

PÊVEK: Destxeta Şi'ra Hemîdî

